

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2023, c. 9, s. 1: 53-77

Memlûk Devlet Düzeninde Yönetimin Görev ve Sorumluluklarına Dair Nisan-1281 Tarihli Tezkire'nin Tahlili Analysis of the April-1281 Tezkire on the Duties and Responsibilities of the Administration in the Mamluk State Order

Ahmet SAĞLAM

Doç. Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD
Assoc. Dr. Burdur Mehmet Akif Ersoy University,
Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Medieval History USA
ahmetsaglam352@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9002-529X

DOI: 10.47424/tasavvur.1240105

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Mart / March 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Sağlam, Ahmet. "Memlûk Devlet Düzeninde Yönetimin Görev ve Sorumluluklarına Dair Nisan-1281 Tarihli Tezkire'nin Tahlili". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9 / 1 (Haziran 2023): 53-77.
<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1240105>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Memlûk Sultanı Kalavun (1279-1290), Suriye'ye Moğollarla savaşmak üzere ordusuyla hareket ettiğinde Mısır'da olağan üstü bir yönetim ilan edilir. Kalavun'un oğlu Sâlih Ali, Mısır'da veliâht olarak saltanat nâibi Zeyneddin Ketboğa'ya savaş hâli kararlarını içeren Nisan-1281 tarihli bir tezkire yayınlar. Tezkire devlet-emniyet-hizmet bağlamında devlet yöneticilerinin görev ve sorumluluklarından bahsediyor. Bu kararlar yargı, hukuk, adalet, güvenlik, ulaşım, hizmet, ticaret, toprak, adil vergi düzeni, memurların ve devlet işlerinin denetimi gibi günlük hayatın akışında önemli devlet işleridir. Ayrıca tezkirede tutukluların sağlıklı yaşam koşulları, kilise ve hamam gibi ihtiyaçlarının karşılanması gibi konular yer alır. Savaş zamanında Mısır'da olası bir istikrarsızlığa yol açmadan günlük hayatın akışını sağlamayı amaçlayan tezkire kararları devlet düzeni ve toplumsal refahı amaçlayan her zaman geçerli devlet politikalarıdır. Makalemizde İbnü'l-Furât (ö. 1405) ile Kalkaşendî (ö. 1418)'nin tam metin olarak naklettiği bu tezkireden bahsedeceğiz.

Anahtar kelimeler: Memlûk Devleti, yöneticiler, tezkire, sıkıyönetim kararları

Abstract

When the Mamluk Sultan Qalawun (1279-1290) moves to Syria with her army to fight the Mongols, martial law is declared in Egypt. Kalavun's son as heir Salih Ali in Egypt, published to Zaynaddin Ketboğa a tazkire that dated April-1281 containing the martial law decisions. Tezkire talks about the duties and responsibilities of administrators in the context of state-security-service. These decisions are important state affairs in the flow of daily life such as the judiciary, law, justice, security, transportation, service, trade, land, fair tax system, control of civil servants and state affairs. In addition, the healthy living conditions of the detainees, It also includes issues such as meeting the needs of the detainees such as churches and baths. Tazkire decisions aiming to ensure the flow of daily life in Egypt during wartime without causing a possible instability are always valid state policies aiming at state order and social welfare. In our article, we will talk about this tezkire, which was narrated as a full text by İbnü'l-Furât (d. 1405) and Kalkaşendî (d. 1418).

Keywords: Mamluk State, administrators, tazkire, martial law decisions

Giriş

Devlet, insanların can ve mal güvenliğini sağlayan ve karşılığında vergi alan kurumsal bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Zamanla devlet anlayışı ve devlet davranışı gelişmiş, ülke sakinlerine hizmet etmek için var olan çok karmaşık-sofistike bir yapıya evrilmiştir. Doğrusu devlet, toplum hayatını tanzim eden, insanların can ve güvenliğini temin eden, gündelik hayatın olağan akışını sağlayan kurumların genel adıdır. Geçmişte güvenlik kaygısı öne çıkarken günümüzde hizmet anlayışı ile sayısız alanda sorumlulukları söz konusudur.

Memlûk Devleti, Türk-İslâm devlet anlayışı ve geleneğine göre varlık göstermiş bir devlettir. İslâm devlet yapılanmasının ilham kaynağı Kur'an-ı Kerim'de yöneticilerle ilgili bir ayet dikkat çekicidir. "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir. [Nisa-58]" Yöneticilerin ve memurların vasıflarından söz eden bu ayette iki husus öne çıkmaktadır. İlgili alanda atanan memurun o alanda yetkin olması diğer bir husus yargılamada ve kararda adil davranılmasıdır. Kısaca liyakat ve adalet konusu öne çıkarılmaktadır. Yöneticinin liyakat sahibi olduğu kadar halk nezdinde ülkesi için çalışan, emniyet, adalet ve hizmet konularında gayret eden bir sultan zihniyeti Ortaçağ İslâm devlet düzeni ve toplum hayatında her zaman kabul görmüştür. Bu anlamda devlet adamlarına eğitici amaçla öğütler veren ve uyarılar içeren siyasetname, nasihatname, pendname türü eserler kaleme alınmıştır. Bu eserler siyaset yani yönetimle ilgili dikkat edilmesi gereken yöneticilerin görev ve sorumluluklarıdır.

İslâm devlet geleneğinden beslenen ve aynı siyasi çizgiden gelen devlet adamları içerisinde bazıları takdir görmüş, her kesimden herkesin teveccühüne mazhar olmuştur. Övgüyle adlarından söz ettirmişlerdir. Siyaset alanında mâhir oldukları kadar başkentte türlü entrikalarla mücadele ederken halka hizmet götürmeyi başarmış nadir devlet vardır. Memlûk sultanları arasında Baybars (1260-1277), Kalavun (1279-1290), Nâsır Muhammed (1310-1341) bu hususta örnek devlet başkanlarıdır.

Memlûk Sultanı Kalavun sultan olduktan sonra Dımeşk nâibi Sungur'un isyanını bertaraf etmiş, bu gelişmeyi fırsat bilerek Suriye topraklarına saldıran İlhanlılarla savaşmak için büyük bir sefer düzenlemiştir. Suriye'ye giderken oğlu Alâeddin Ali'yi *el-Melikü's-Sâlih* unvanıyla Mısır'da veliahdı ilan ederken Emir Zeyneddin Ketboğa'yı¹ da nâibi² olarak Mısır'ın idaresinden sorumlu tutmuştur (Nisan 1281) Tecrübeli, işinin ehli birçok devlet adamı geçici yönetimde görev almıştır.³ Kalavun'un bu Suriye seferi sonucunda Memlûklerin kesin zaferiyle sonuçlanan Humus Savaşı (30 Ekim 1281) vaki olur. İşte bu olağanüstü savaş zamanı Mısır'da bu tezkire yayınlanmış ve cami minberlerinde halkın kararlara uyması hususunda ilan edilmiştir.

Makalemizde yönetimin görev ve sorumluluklarını konu edinen tezkire ve muhtevası hakkında mufassal bilgi verip değerlendireceğiz. Çalışmamıza ilham kaynağı olan Japon tarihçi Sato Tsugitaka, bir kitap çalışmasının konusu bağlamında tezkire'den bahsetmiştir. Makalemizde konu çerçeveli olmandan tezkire'yi bir bütün olarak konu başlıkları altında değerlendireceğiz.

1. Tezkire

Tezkire veliaht Sâlih Ali adına fakih Ahmed b. el-Mükerrem b. Ebi'l-Hasan el-Ensârî tarafından kaleme alınmış ve saltanat nâibi Ketboğa'ya hitaben yazılmıştır. Tezkire Memlûk tarihçileri İbnü'l-Furât (ö. 1405) ile Kalkasendî (ö. 1418)'nin eserlerinde mufassal olarak yer almaktadır. Devlet düzeni

¹ Ketboğa savaş esiri olarak katıldığı Memlûk devlet düzeni ve toplumunda sultan olan nadir bir şahsiyettir. Ketboğa hakkında bkz. Ahmet Sağlam, "Memlûk Tahtında Moğol Asıllı Bir Sultan: Zeyneddin Ketboğa ve Saltanat Dönemi (694-696/1294-1296)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 2015, s. 53-79.

² Saltanat nâibliği makamı Sultan sonrası en üst idari birimdir. Savaş zamanı bu görev saltanat nâibinin Mısır'ı terk etmesinden dolayı yerine ayrıca Mısır saltanat nâibi atanır. Ketboğa bu görevle görevlendirilmiştir. Memlûk devlet yapısında saltanat nâibliği makamının görev ve yetkileri hakkında bkz. M. Fatih Yalçın, "Bahrî Memlûkler Döneminde Taht Değişikliğinde Saltanat Nâibinin Rolü", *Turkish Studies*, Yıl:8, Sayı:11, 2013, s. 389-405.

³ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiu'l-Gurer*, IX, ed-Dürrü'l-Fâhir fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsir, thk. Hans Robert Roemer, (Kahire 1960), 238; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, thk. Dr. Necip Mustafa Fevvez, Dr. Hikmet Keşli Fevvez, (Beyrut 2004), XXXI,45-47; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre*, thk. D. S. Richards, (Beyrut Das Arabische Buch Berlin, 1998), 185-186; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr, (Kahire 1958), II, 137.

ve toplum hayatı ile ilgili konuları içeren tezkire, devrin devlet anlayışı ve davranışını, tebaasına bakışını anlatan ve bu konuda detaylı bilgiler veren kayıtlardır. Bu tezkirede, devlet-siyaset-hizmet üçgeninde yer alan görevler bağlamında halkın emniyet-adalet-himaye-hizmet konularından istifade etmesini amaçlayan kararlar vardır. Bu noktada yargıdan güvenliğe, ulaşımdan günlük hayatın akışına, toprak yönetiminden alım-satım işlerine ve resmî işlemlerin divan yazılarına/hukuka uygunluğuna değin hayatın her alanını ilgilendiren genel kararlar olup kişi ya da özel durumlardan bahsedilmemektedir.

Güvenlik konularının ön planda olduğu tezkirede yer alan konular sadece savaş vakti değil aynı zamanda barış günlerinde de geçerli günlük hayatın salimen akışını sağlayan önemli kararlardır. Moğollarla savaşmak gibi devletin beka meselesinin ayyuka çıktığı bir zamanda söz konusu tezkire kararlarını takip ve icra ederek olası siyasi bir istikrarsızlığa yol açacak gelişmeleri engellemektir. Hâsılı devlet otoritesini tesis etmektir. Tarihi kaynakların savaşa odaklandığı ve bu hususta aktarımların öne çıktığını göz önüne aldığımızda tezkire ve içeriğinin önemi ortadadır.

Sato Tsugitaka, İslâm devlet düzeni ve toplum hayatını kentli-köylü bir bütün olarak kaleme aldığı, "*Rural Society in Medieval Islam, Sultans, Muqta's and Fallahun*"⁴ adlı çalışmasında tezkireyi kitabın konusu bağlamında değerlendirmiştir. Metin hakkında bilgi vermiş, tezkirede Mısır idari yapısından bahsedildiğini, sosyal refah ile tarım ve ticaretteki istikrarın adil vergi düzeni ile ilişkilendirildiğini belirtmiştir. Ayrıca Makrîzî'nin *İğâsetü'l-Ümmeti bi Keşfi'l-Ğummeti ev Târîhu'l-Mecâât fî Mısır* adlı eserinin başlarında yöneticilerin sosyal kalkınma politikalarının ihmalinin kaçınılmaz fesadı/çöküşü hızlandıracağı uyarısını hatırlatır.⁵ Doğrusu bu uyarısı her zaman geçerliliğini koruyan bir husustur.

Tsugitaka, tezkire'nin 1-3. fasılların kanun ve adaletle ilgili, 4-14. fasılların Kahire ve Fustat'ta şehir hayatıyla alakalı, 7 ve 8. fasılların şehirde halkın güvenliği, 10. faslın geceleyin şehir dışında güvenliğin sağlanmasıyla alakalı

⁴ Sato Tsugitaka, *State and Rural Society in Medieval Islam, Sultans, Muqta's and Fallahun*, (Leisen-New York-Köln: 1997), 105-123.

⁵ Sato Tsugitaka, *State and Rural Society in Medieval Islam*, 115.

olduğunu belirtir. Devamında 13-14. fasılların Kahire dışı suyollarının güvenliği, 15. fasıl başkent dışında yerel valilerin yol, köprü, kanal ve suyollarının bakım ve onarımıyla alakalı devletin hizmeti olarak ele alır. Yerel yönetimle alakalı 16 ve 17. fasılların valilerin görevleri ile ilgili olduğunu, özellikle 18. fasılın valilerin devlet kontrolünde hasadı yapılan şeker kamışı ekimi ve işlenmesi ile ilgili görevinden söz ettiğini vurgular. Şeker kamışının önemli ticari bir ürün ve getirisinin fazla olduğuna temas eder.⁶ Tsugitaka, tezkirenin 24-26. fasıllarının valilerin davranışlarını düzenlendiğinden bahisle tezkirenin ilgili fasıllarını dikkate alarak valinin görev ve sorumluluklarını şöyle özetler:

- Kanal, hendek ve suyollarının yapım ve onarımı valilerin kontrolünde (15. Fasıl)
- Geceleyin yolların ve seyahatin güvenliğinin sağlanması (16. Fısl)
- Vergilerin tespiti ve toplanması (18-19-24-26. Fasıllar)
- Şeker kamışının ekimi ve işlenmesi (18. Fasıl)
- İktâ'lı toprakların gelir belgelerinin tanzim edilmesi (21. Fasıl)
- İktâ' sahiplerinin vekillerinin araştırılması ve belgelerin ilgili kişilere ait olduğunun tescil edilmesi (23. Fasıl)⁷

Tezkirenin genel mahiyette devlet idaresinin prensiplerinden bahsettiğini vurgulayan Tsugitaka, tezkirenin içerdiği konu başlıklarını ise şu şekilde özetler. Hukuk ve adalet, Kahire ve Fustat'ta halkın güvenliği, suyollarının yönetimi, eyalet yöneticilerinin görevleri, ticari faaliyetlerin kontrolü ve korunması, iktâ' topraklarında devlet kontrolünün sağlanması olarak ele alır. Son olarak Tsugitaka tezkireyi genel olarak değil de kitabın konusu merkezinde değerlendirir.⁸

2. Tezkire Hakkında

Tezkire, veliaht Sâlih Ali tarafından saltanat nâibi Zeyneddin Ketboğa'ya yazılmıştır. Tezkire tarihi İbnü'l-Furât tarafından Zilhicce-679 /Mart-Nisan

⁶ Sato Tsugitaka, *State and Rural Society in Medieval Islam*, 119.

⁷ Sato Tsugitaka, *State and Rural Society in Medieval Islam, Sultans, Muqta's and Fallahun*, 120.

⁸ Sato Tsugitaka, *State and Rural Society in Medieval Islam*, 123.

1281 tarihi olarak verilirken Kalkaşendî tarafından Zilhicce-699 olarak yazılmıştır. Kalkaşendî'nin tarihi sehven yazdığı anlaşılmaktadır.⁹ Tezkirenin yazımıyla alakalı yönetimden sorumlu olan ilgili kişiler hakkında bilgi verildikten sonra fasıl fasıl kararlar yazılmıştır. Her iki müellifin metinlerini mukayese ettiğimizde tek fark yirmi iki, yirmi üç ve yirmi dördüncü fasıllar sadece İbnü'l-Furât'ın eserinde yer almasıdır. Kalkaşendî'nin bu üç fasla değinmediği görülür. İbnü'l-Furât yirmi sekiz fasıl olarak, Kalkaşendî yirmi beş fasıl olarak tezkireden bahseder. Aşağıda İbnü'l-Furât ile Kalkaşendî'nin eserlerinde yer alan tezkirenin Arapça metni dikkate alınarak fasıllar tek tek tercüme edilmiştir.

Tezkire; kim tarafından, kime, ne zaman, kim eliyle yazıldığına dair bilgiler sonrası dua cümleleriyle başlar. Bu hususta tezkiredeki kararları yürütmekle görevli Ketboğa'nın izzetinin, saygınlığının daim olması için ayrıca Mısır ve ülkenin selameti için dua edilir. Dönemin inşa sanat geleneğine göre tanzim edilen bir tezkire söz konusudur.

Birinci fasıl: İlk iş olarak saltanat nâibi, şer-i şerifi tatbiki hususunda dikkatli davransın! Hâkimlerin ve kadıların davaları karara bağlamasında, hükümlerin icrasında işlerini sağlam yapmaları ve bu hususta dikkatli olmaları;¹⁰

İkinci fasıl: Adalet, insaf ve hakkaniyetle ülke genelinde şehirlerde ve köylerde yaşayan avam-havas herkes hakkında adil, insafli ve hakkaniyetli davranılması;¹¹

Üçüncü fasıl: Kan davaları hususunda şer-i şerifin hükmünün uygulanması, gerektiğinde şer-i şerife göre kısas yapılması;¹²

⁹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât=Târîhu'd-Düvel ve'l-Mülûk*, thk. Necla İzzeddin, Konstantin Züreyk, (Beyrut 1942), VII, 197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, (Beyrut 1918), XIII, 91.

¹⁰ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşâ*, XIII/91-92.

¹¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşâ*, XIII/91-92.

¹² İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşâ*, XIII/91-92.

Dördüncü fasıl: Mısır ve Kahire'nin özel işlerinin takibinden bahisle kimsenin kibirlenmemesi, güçlünün zayıfı ezmemesi ve hiç kimsenin bir başkasının hakkını gasp etmemesi;¹³

Beşinci fasıl: Geceleyin zaruri olmadığı sürece şehirde kimsenin yürümemesi, hiç kimsenin evden çıkmaması, kadınların geceleyin bir yere gitmemesi ve kesinlikle dışarı çıkmamaları;¹⁴

Altıncı fasıl: Hapishanelerin korunup himaye edilmesi, esir olan Haçlılar ile Antakyalıların (gayrimüslimler) hepsinin tıraş edilmesi, hapishanelerde dâhili işlerin takip edilmesi, çalıştırılan esirlere ve beraberindeki adamlara dikkatli davranılması hususunda özen gösterilmelidir. Güvenilir kefilleri hazırlamak Emir-i Cândâr'ın işidir. Yabancılar ve şüpheli kimseler bu hususta kefil yapılmasın. Esirler çalıştırıldığı vakitler hapishaneler dışında gecelemsinler. Asla dışarı çıkmalarına müsaade edilmesin. Ancak hamam, kilise gibi yerlere gidebilirler. Her zaman kayıtları tutulsun. Özellikle hapishanelerde (Hızânetü'l-bünûd ile Hızânetü's-şemâil) geceleyin kontroller iki katına çıkarılsın.¹⁵

Yedinci fasıl: Bir grup asker görevlendirilerek şehrin dar, ıssız mahalleleri kontrol edilsin. Hane sakinleri evlerini terk etmesinler. Kapılar kilitli olsun. Bu konuda gerekli uyarıları iyi niyetli insanlar yapsınlar. Geceleyin mazeretsiz yürüyen ve emre itaat etmeyen kişiler bu yüzden tedip edilsin.¹⁶

Sekizinci fasıl: Şehir kapıları gayet özenli bir şekilde takip edilsin. Kapıları açılıp kapanması sırasında açık-gizli kayıplar olur. Dikkat edilsin.¹⁷

Dokuzuncu fasıl: Gençlerin, kötü karakterli (=kanunsuz) insanların toplandığı mekânlarda toplanılmasına gece-gündüz izin verilmesin.¹⁸

¹³ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Smâati'l-İnşâ*, XIII/91-92.

¹⁴ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Smâati'l-İnşâ*, XIII/91-92.

¹⁵ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196-197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Smâati'l-İnşâ*, XIII/92-93.

¹⁶ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Smâati'l-İnşâ*, XIII/93.

¹⁷ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Smâati'l-İnşâ*, XIII/93.

¹⁸ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Smâati'l-İnşâ*, XIII/93.

Onuncu fasıl: Kahire ve Mısır'da şehirlerin çevresinde âdet olduğu üzere asayişin sağlanması için karakol vazifesi gören kolluk kuvvetleri her tarafta bir gece olsun ihmâl etmeden görevlerini yaparlar. Olağan dışı durumlar hariç yerlerini asla terk etmesinler.¹⁹

On birinci fasıl: Kadın ve erkeklerin Cuma geceleri Karâfe/Kurâfe yakınlarında toplanmaları ve özellikle kadınlar bölgeye yaklaştırılması.²⁰

On ikinci fasıl: Mısır dışında bulunan kimselerin yani seferdekilerin işlerini yürütmekle görevli nâibler, vekiller görevlerini bihakkın icra etsinler, bu hususta müvekkilleri aleyhinde şikâyetçi olmasınlar.²¹

On üçüncü fasıl: Kahire'de kanal çalışmaları titizlikle takip edilsin.²²

On dördüncü: Kahire ve çevresindeki yol ve köprülerin bakım ve onarımının titizlikle yapılması, ayrıca güvenliğinin sağlanması, bu hususta geleneğin sürdürülmesi;²³

On beşinci fasıl: Halkın gündelik işleriyle alakalı olarak valiler/yöneticiler yolların güvenli bir şekilde faal olmasını sağlasınlar. Köprülerin bakım ve onarımını ihmâl etmesinler. Kemerli köprüler, Nil nehri üzerinden geçişleri sağlayan unsurlar emredildiği şekilde faal olsun. Kısaca kara ve su ulaşım yollarının faal olması için görevliler sorumluluklarını yerine getirsinler.²⁴

On altıncı fasıl: Bekçiler, Sultan Baybars günlerinde olduğu gibi geceyin güvenliği sağlasınlar. Şehirlerarası yolların güvenliğini takip etsinler. Görev yerlerinden ayrılmasınlar. Ayrıca geceyin kimse misafirliğe gitmesin. Güneşin doğumundan batımına gidebilirler. Bu konu hassasiyetle takip edilsin.²⁵

¹⁹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşâ*, XIII/94.

²⁰ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşâ*, XIII/94.

²¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşâ*, XIII/94.

²² İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşâ*, XIII/94.

²³ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/197-198; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşâ*, XIII/94-95.

²⁴ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/198; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşâ*, XIII/95.

²⁵ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/198; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşâ*, XIII/95.

On yedinci fasıl: Ülke sınırları, önemli geçiş noktaları sıkı bir şekilde takip edilsin. Bu yerlerin önemi, ahvalı ve hıfzı konusunda fermanlar çıkarılsın. Tacirlerin güvenli bir şekilde seyahatleri sağlanıp korkularına yer verilmesin. Bu hususta tüccara iyi davranılsın. Tüm işlerde adil davranılsın. Ticaret mallarının güvenli bir şekilde ulaşımı, esnafın ticari hayatının sekteye uğramaması esasen güvensizlik ve kaygıdan uzak her zaman olduğu gibi ticari hayatın güvenli bir şekilde akışı sağlansın. Çünkü memlûkler (=asker adayları), cariyeler, ipek, atlas, külçe altın ve gümüş dışarıdan ulaştığında vergiler tahsil edilir. Böylece ticaret güvenli bir şekilde yürür.²⁶

On sekizinci fasıl: Taşrada valiler divan işlerini düzenli bir şekilde takip etsinler. Hakkaniyet çerçevesinde eşit olarak idari vergiler tahsil edilsin. Her iş görevlilerce gereğince yerine getirilsin. Şeker kamışının ekimi, hasadı ve işlenmesi önemlidir. Ayrıca valiler işlerinde denetlenip kontrol edilsin.²⁷

On dokuzuncu fasıl: Haraç malları yani toprak vergisi divandan çıkan resmî yazılarımıza (mersum-u şerife) göre toplanılsın, aykırı davranılmasın.²⁸

Yirminci fasıl: Emirlerin ve ordunun (bahriyer ve halka askerinin) hakları yani gelirleri gözetilsin. Vekillerine malları belgelerde yazılı şekli ile aynı ya da nakdi olarak verilsin.²⁹

Yirmi birinci fasıl: Valiler, nazırlar ve görevliler iktâ' ile ilgili işlemleri her beldede resmî evraklarla yapsınlar. Emirler ve iktâ' sahipleri seferde olduğu için yetkili vekiller görevlerini kötüye kullanıp ihmalkâr davranmasınlar.³⁰

Yirmi ikinci fasıl: Ülkedeki göçebe Araplar işlerine baksınlar. Valilere, nâiblere mektuplar yazılıp hiçbir şekilde göçebe Arapların silahlı gezmelerine müsaade edilmesin. Bu hususta aykırı davrananların cezalandırılınsın.³¹

²⁶ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/198; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/96.

²⁷ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/96.

²⁸ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/97.

²⁹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/198; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/95.

³⁰ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/97.

³¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199.

Yirmi üçüncü fasıl: Vekillerin iktâ'lı mallarla ilgili gerçek sahipleri ve malikleri gibi ticaret yapıp tasarrufta bulunduğu, bu hususta gerekli inceleme ve araştırmanın yapıp ilgili evrakın bâb-ı şerîfee (=başkente) gönderilsin.³²

Yirmi dördüncü fasıl: Köy, kasaba ve beldelerle ilgili divan adına alınacak mutat haklar/ödemeler muayyendir. Bu hususta ilave vergiler konulmaması, reyanın hayat şartları zorlaştırılmamalıdır. Vergiler adil bir biçimde toplanıp öylece merkeze gönderilmelidir.³³

Yirmi beşinci fasıl: Cândâr Mısır'dan taşraya yani eyaletlere görev için çıktığı zaman iki dirhemden fazla verilmez. Hakkı ne ise o verilir. Bu konuda dedikodu çıkarsa hakkında soruşturma açılır ve cândâr sorguya çekilir.³⁴

Yirmi altıncı fasıl: Valiler köylerden alınması gereken haklar için görevlendirilen cândârlara yol hakkı olarak bir günlük mesafe için yarım dirhem, iki günlük mesafe için bir dirhem verir. Başka vermez. Hangi cândâr aşırıya kaçar ve fazlasını alırsa cezalandırılır ve o vilayetten gönderilir.³⁵

Yirmi yedinci fasıl: Belge olmadan işlem yapılmasın. Belgeler vekiller için önemlidir. Divan adına çiftçilerden iktâ' geliri olarak alınan aynı ve nakdi vergi belge ile tahsil edilir. Yanlış işlere ve şikâyetlere mahal verilmemiş olur.³⁶

Yirmi sekizinci fasıl: Bu tezkireleri minberlerde fasıl fasıl okunması, uzak-yakın, huzurda olan olmayan herkes duysun. Herkes bu emirlere riayet etsin. Riayet etmeyenlere, karşı çıkanlara satvet ve şiddetimiz erişir vesselam...³⁷

3. Tezkire'nin Tahlili ve Tespitler

Tezkire metni devlet yönetiminden sorumlu en üst idari bir mevki olan saltanat nâibi Zeyneddin Ketboğ'a'nın olağanüstü bir dönemde takip etmesi gereken devlet işleridir. Tezkire savaş zamanı yazılan bir metindir. Ancak tezkirenin muhtevası bir bütün olarak değerlendirildiğinde sadece savaş za-

³² İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199.

³³ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199-200.

³⁴ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/200; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Smâati'l-İnşâ*, XIII/97

³⁵ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/200; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Smâati'l-İnşâ*, XIII/98.

³⁶ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/200; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Smâati'l-İnşâ*, XIII/98

³⁷ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/200; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Smâati'l-İnşâ*, XIII/98

manı değil aynı zamanda barış günlerinde de geçerli konuları içermektedir. Mısır ülkesinin meselelerinden bahisle devlet yöneticilerinin ve memurların görevlerinden, halkın da devlete karşı sorumluluğundan bahseden konulardır. Fasıl fasıl yazılan kararlar Suriye'de Moğollarla savaş durumu söz konusu olduğundan olağanüstü hâl kararlarını içermekte ve bir yerde devlet kontrolünün daha sıkı bir şekilde takibi emredilmektedir. Bu konular yargı, hukuk, adalet, güvenlik, asayiş, ulaşım, vergi gibi günlük hayatın akışında önemi haiz hayati kararlardır. Aşağıda tezkirenin muhtevasıyla alakalı tespitlerimi ilgili konu başlıkları altında ele alacağım.

3.1.Yönetim

İdari açıdan ne denli önemli bilgiler içerdiği izahından varestedir. Tezkirenin giriş kısmında yer alan bilgiler savaş zamanı Mısır'ın kimler tarafından nasıl idare edilmesi gerektiği bilgilerini verir. Suriye'de savaşın olduğu ve devletin tüm imkânlarını bu savaş için seferber ettiği bir zamanda tezkire Mısır idaresi hakkında bize malumat verir. Kalavun'un oğlu Sâlih Ali'nin Mısır idaresinde veliaht olarak görev yaptığı yönetimin saltanat naibi Ketboğa'ya deruhte edildiği görülür. Normal şartlardaki idarenin bir benzerinin olağanüstü durumlarda icra edildiği anlaşılıyor. Yerelde valilerin görev ve sorumlulukları, güvenlik açısından önemli olan cândârlığın görevleri tezkirede yer alır. Örneğin borçluları ve kefilleri mahkemeye hazır etmenin Emir-i Cândâr'ın işi olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.

3.2.Yargı

Tezkirenin ilk faslı yargı ile ilgilidir. Yargı, Şer-i şerif olarak önem atfedilen dini hükümlerin ve davaların karara bağlanması hususudur.³⁸ İlgili fasıl, yargının işini bihakkın yapması hususundadır. Yargının düzenli çalışması, davalıların mahkemeye sevki ve sonrasında mahkeme kararlarının icra ve infaz edilmesi yönetim eliyle mümkündür. Dolayısıyla yargının rahat çalışması için yönetimin gerekli şartları oluşturma görevi ilgili faslın konusudur.

Nizamülmülk'ün meşhur eseri Siyasetname'de yer alan "Küfr ile belki amma zulm ile payidar kalmaz memleket" sözleri adaletin ve yargının öne-

³⁸ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/91-92.

mini özetleyen veciz sözlerdir. Bir devletin varlığı ve devamı adil bir yargılama ile mümkündür. Siyasetname türü eserlerin odak konusu adil yargı düzenidir. Bu konuda halktan adil bir biçimde toplanan vergilerle teçhiz ve istihdam edilen ordunun zulmü engelleyerek ülke sathında asayişini sağlaması ve devlet düzenini hâkim kılarak istikrarın mümkün olacağı kaydı dikkati çeker. İstikrarın adil bir yargı sistemi ile mümkün olacağı ve bu hususta işinin ehli bilge insanlara olan ihtiyaç vurgulanır. Kolluk kuvvetleri zulmeden zalimi mahkemeye sevk edip cezasını adil bir yargılama sonrazı infaz edeceklerdir. Tüm bunlar devlet düzeni ve adil yargı sistemi ile mümkündür.

Siyasetname türü eserlerde devlet başkanının devlete ve reayaya karşı görev ve sorumluluğu olarak vurgulanan hususlardan birisi zulmü yok eden adil uygulamadır. Doğrusu yargı konusu devlet başkanının sorumlu olduğu en temel konulardan birisidir. Bir Memlûk kaynağında yer alan, “zulmü yok etmek ve adaleti sağlamak için sultan elinden geleni yapmalı” sözü yargı konusunda devlet başkanının asla taviz vermemesi gereken bir mesele olarak önemsenmektedir. Kanun koymak ve kanunları tatbik etmek, karşı gelenleri yargılamak, ülke genelinde birlik ve düzeni sağlamak zorundadır. Kaşgarlı Mahmud’un “zor kapıdan girerse törü (kanun) bacadan çıkar”, sözleri kanunların tatbikinin önemini özetler.³⁹

3.3.Adalet ve Hukuk

Tezkirenin ikinci faslında adalet, insaf ve hukuk vurgusu vardır. Kuşkusuz adalet ve yargı içicedir. Bir önceki başlıkta üzerinde durduğumuz yargı meselesi adalet ve hukuku tahkim ve tanzim etmek için mühümdür. Ülke topraklarında yaşayan reayanın tamamı köylü-şehirli herkes hakkında adil ve insafli kararlar verilip uygulanmasına dair emirler bu faslın konusudur. Adaletin her türlü zararın ve yıkımın üstesinden geleceği uyarısı dikkat çekicidir. Özellikle kan davaları hususunda tezkirenin üçüncü faslında kısasa kısas yapılması vurgusu vardır. Dördüncü faslında kimsenin kibirli davranmaması dolayısıyla güçlünün zayıfı ezmemesi ve hiç kimsenin bir başkasının hakkını gasp etmemesi emri vurgulu bir şekilde ifade edilmiştir.⁴⁰

³⁹ Özbek, Süleyman, “Zübdetü Keşfü'l-Memâlik’de Türk Devlet Telâkkisinin Yansımaları”, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı I-II, s. 87-89.

⁴⁰ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnü'l-Furât*, VII/196; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Smâati'l-İnşâ*, XIII/92.

Savaş dolayısıyla Mısır'ı terk etmiş kimselerin işlerini takip etmekle görevli vekillerinin işlerini aksatmamaları titiz bir şekilde takip etmeleri on ikinci faslın konusudur.⁴¹ Hukuken müvekkillerinin kendilerine verdikleri yetki ile işlerini yürüten kimselerin olası suiistimallerine karşı dikkatli davranılması ve bu hususta kadıların dikkatli olması uyarısı söz konusudur.

Vergilerin tespiti ve tahsili noktasında divandan çıkarılan resmî yazılara yani mersûm-u şerife göre hareket edilmesi ve aykırı davranılmaması hususu on dokuzuncu faslın konusudur.⁴²

Yapılan işlemlerin belgeler düzenlenerek hukuka uygunluğu önemlidir. Yirmi birinci fasıl tüm işlemlerde resmî belgelere vurgu yapar. Olası suiistimallerin önüne geçmeyi amaçlar.⁴³ Yine yirmi yedinci fasıl, ilgili devlet işlerinde belge şartını koşar. Çiftçilerden toplanacak aynı veya nakdi verginin ne kadar tahsil edileceğine dair belge zorunluluğu⁴⁴ hukuka uygun işlem yaparak şikâyetlerin önüne geçmeyi amaçlamaktadır.

3.4.Güvenlik

Tezkire bir bütün olarak değerlendirildiğinde en çok üzerinde durulan konu kuşkusuz güvenlik meselesidir. Doğrusu savaş zamanı olması hasebiyle gayet doğasına uygundur. Durum bu olunca tezkirenin beş ila on birinci fasılları arası güvenlik konularına hasredilmiştir. Söz konusu fasıllar şehirlerin güvenliği ve gündelik hayatın akışının sağlanması ile ilgilidir. Güvenlikle ilgili fasılları özetleyelim.

• Geceleyin kimsenin zorunlu olmadığı sürece evden dışarıya çıkmaması özellikle kadınların kesinlikle dışarı çıkmamaları emredilmiştir.⁴⁵

• Şehrin تنها mahallelerinin kontrol edilerek asayişin temin edilmesi emredilmiştir.

⁴¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/94.

⁴² İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/97.

⁴³ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/97.

⁴⁴ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/200; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/98.

⁴⁵ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/92.

• Geceleyin evlerin kapılarının kilitli olması ve hane sakinlerinin evlerinden ayrılmamaları aksi halde davranan kişilerin cezalandırılacağı tehdidi söz konusudur.⁴⁶

• Mısır ve Kahire’de şehirlerin güvenliğinden sorumlu kolluk kuvvetlerinin yerlerini terk etmeden görevlerini ifa etmeleridir.⁴⁷

• Kadın ve erkeklerin Cuma geceleri Karafe yakınlarında toplanmaları yasaklanmıştır.⁴⁸ Yine geceleyin bekçilerin görevlerini yapmalarıdır. Bu hususta bekçiler şehirlerarası yolların güvenliğinden sorumludurlar. Ayrıca hane sakinlerinin evlerinden ayrılmamaları hususunda takip bekçilerin işidir.

• Gayri ahlaki kimselerin birlikte olduğu mekânların kapanması ve bu hususta gerekli kontrollerin sağlanması güvenlikle ilgili bir başka karardır.⁴⁹

• Esir ve tutukluların hapishanelerde güvenli ortamlarının tesis edilmesi, dışarıda çalıştırıldıkları gün kesinlikle hapishane dışında gecelememeleri emredilmiştir. Bu durum hem esirler açısından hem de mesken mahallede sakinlerin can ve mal güvenliği açısından önemlidir. Olası bir iç karışıklık durumunda adi suçlular yanında özellikle Haçlı ve Antakyalı esirlerin katılacağı nümayişlerin sonucu bellidir. Dolayısıyla hapishanelerin sıkı bir şekilde kontrol edilmesi özellikle geceleyin kontrollerin iki katına çıkarılması söz konusudur.⁵⁰

• Ortaçağ şehirleri surlarla çevrilidir. Şehir giriş çıkışları şehrin belli noktalardaki kapılarından sağlanır. Gündüz kontrollü bir biçimde kapılar açılırken geceleyin bu kapılar kapalı tutulur. Bu durumun gayet özenli bir şekilde takip edilmesi sıkıyönetim kararları arasındadır. Özellikle kapıların

⁴⁶ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/93.

⁴⁷ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/94.

⁴⁸ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/94.

⁴⁹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/93.

⁵⁰ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196-197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/93.

açılıp kapanması sırasında vukuatların olduğu giriş ve çıkışların kontrolünün tam olarak karşılanması güvenlik açısından önem arz etmektedir.⁵¹

• Tezkirede sınır güvenliğine de temas vardır. Ülke sınırları ile önemli geçiş noktalarının sıkı bir şekilde takibi ve korunması, özellikle tacirlerin güvenli bir şekilde seyahatlerinin sağlanarak ticari hayatın akışının sağlanması hususudur.⁵²

3.5.Ulaşım

Tezkirenin içeriğinde savaş durumu olması hasebiyle güvenlik ön plan-dadır. Bu hususta tezkirenin on dört, on beş, on altı ve on yedinci fasılları ulaşım ile ilgilidir. On dördüncü fasıl başkent Kahire ve çevresindeki yol ve köprülerin bakım ve onarımından bahisle seyahat güvenliği ile ilgilidir.⁵³ On beşinci fasıl valilerin yolların güvenliğini sağlanmasıyla, köprülerin bakım ve onarımı, bilcümle kara ve su ulaşım yollarının her daim faal olmasıyla alakalıdır. On altıncı fasıl şehirlerarası yolların güvenliğinin sağlanması üzerinedir. Yine on yedinci fasıl tacirlerin güvenli bir şekilde ülke içinde ve ülke dışına salimen seyahat konusuna değinmektedir.⁵⁴

3.6.Ticaret

Ticaret için güvenli seyahat önemlidir. Can ve mal güvenliğinin olmadığı durumlar ticari hayatı sekteye uğratar. Ticaret ise hayatın akışı için vazgeçilmezdir. Ülke insanı üretir, satar ve ihtiyaçlarını alır. Durum bu olunca güvenli ticaret ve güvenli seyahat iç içe ilişkilidir. Tezkirenin on yedinci faslı ticaret ile ilgilidir. Ülke sınırlarının güvenliği, asayişin sağlanması, tacirlerin ülke topraklarında güvenli bir şekilde seyahati, tüccara iyi muamelede bulunup adil bir şekilde davranılması istenir. Ticaret mallarının güvenli bir şekilde esnafa ulaşması ve esnafın işlerinin sekteye uğramaması, güvensizlik ve kaygıdan

⁵¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/93.

⁵² İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/198; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/96.

⁵³ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/197-198; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/94-95.

⁵⁴ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/198; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/95-96.

uzak her zaman olduğu gibi ticari hayatın güvenli bir şekilde akışının sağlanmasıdır.⁵⁵

3.7.Haberleşme

Devrin şartları dikkate alındığında halk ile iletişim kurmanın birçok yöntemi vardır. Tezkirenin halka ulaştırılması ve bu hususta bilgi sahibi olmaları için cami minberlerinde fasıl fasıl okunması emredilmiştir. Yirmi sekizinci fasılda tezkirelerin minberlerde fasıl fasıl okunması, uzakta yakında, huzurda olan olmayan herkesin tezkireden haberdar olması ve riayet etmesi emredilir. Aykırı davrananların cezalandırılacağı uyarısı yapılır.⁵⁶

Devletlerin posta teşkilatı eski çağlardan beri vardır. Bu anlamda haberleşmenin önemi malumdur. Günümüzdeki karşılığı olan iletişim tarih boyunca pek çok araçlarla gelişme göstermiştir. İslâm tarihinde berid teşkilatı posta teşkilatı yapılanmasının adıdır. Bu dönemde, çok acil durumlarda önemli haberlerin güvercin kanadında ulaştırıldığını hatırlatmakta yarar vardır.⁵⁷ Esasen bu dönem Müslüman toplumlarda geniş halk kitlelerine ulaşmanın en önemli aracı her Cuma günü sağlıklı erkeklerin biraraya gelip eda ettiği Cuma namazı vaktidir. Birçok şehir ve kasabada hem açık Pazar yerlerinin kurulduğu hem de belirli camilerde kılınan namazda hutbede hatip dini vaaz ve nasihatın ardından önemli havadis hakkında cemaat bilgilendirilir. Haftalık toplanma günü olan bu günde hem ihtiyaçların karşılanması hem de doğal olarak iletişimin kurulması sağlanır. Bu şekilde iyi-kötü haberlerin tez elden ulaştırılması mümkün olur. Hâliyle gelişmelerin seyrine göre halk gerekeni yapmaya çalışır. Elbette anlık gelişen ivedilikle tepki verilmesi gereken durumlarda tellallar sokak sokak dolaşarak ya da halk camiye toplanarak bilgilendirilir.

3.8.Hizmetler

Devlet güvenliği sağlar ve karşılığında köylü-kentli herkesten vergi alır. Ziraat, ticaret ve seyahat devletin sağladığı güvenli ortam ile mümkündür.

⁵⁵ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/198; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'ş'a fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/96.

⁵⁶ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/200; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'ş'a fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/98.

⁵⁷ Özbek, Süleyman, "Güvercin Kanadında Gelen Haber: Ortaçağ Türk-İslam Devletlerinde Posta Güvercinleri", *Gazi türkيات*, Güz 2018/23: s.19-44.

Üretimin güvenli bir şekilde yapılması, paraya dönüşüp ihtiyaçların karşılanması için ulaşım önemlidir. Tezkirenin on üçüncü, on dördüncü ve on beşinci fasılları ulaşım konusuna değiniyor. Bu hususta Kahire ve çevresindeki kanal çalışmalarının, yol ve köprülerin bakım ve onarımlarının titizlikle yapılması, bu yapıların yıl boyunca faal olmalarının sağlanmasıdır. Bu işlerin takibi valilerin görev ve sorumluluğundadır. Tezkirede ilgili fasıl şöyledir; "Halkın gündelik işleriyle alakalı olarak valiler/yöneticiler yolların güvenli bir şekilde faal olmasını sağlasınlar. Köprülerin bakım ve onarımını ihmal etmesinler. Kemerli köprüler Nil nehri üzerinden geçişleri sağlayan unsurlar emredildiği şekilde faal olsun. Kısaca kara ve su ulaşım yollarının faal olması için görevliler sorumluluklarını yerine getirsinler."⁵⁸

On yedinci fasılda sınır güvenliği ve önemli geçiş noktalarının güvenliğinden bahsedilmiş, tacirlerin güvenli bir şekilde seyahatinin sağlanması emredilmiştir. Satırların devamındaki kayıtlar önemli ve dikkat çekicidir. Tacirlere adil ve iyi davranılması, ticari hayatın akışının sağlanması ülke dışından getirilen ticari emtiadan alınacak vergilerle karşılık bulacağı hatırlatılır.⁵⁹

3.9.Valilerin Görevleri

Devletin taşrada üst düzey idari bir mevkide yetkili memuru olan valilerin görev ve sorumluluklarıyla ilgili tezkirede bilgiler yer alır. Ulaşımın güvenliği meselesiyle ilgili valilerin görevi olarak özel bir vurgu vardır. Yolların güvenliği, köprülerin bakım ve onarımı özellikle aşırı yağışlarda Nil nehri üzerinden geçişlerde önemli olan kemerli köprülerin faal olması on beşinci fasılın konusudur.⁶⁰

Valilerin en önemli görevi vergilerin tespiti ve tahsilidir. On sekizinci fasılda valinin divan işlerini taşrada yürütmekle görevli bir yönetici olduğu kaydı valinin görevini tanımlar. Bu hususta vergilerin tespiti ve tahsili valinin görev alanıdır. İlgili kayıt vergilerin tahsili konusunda eşit ve hakkaniyetli davranılmasına vurgu yapar. Aynı fasılda dikkat çeken bir diğer görev şeker

⁵⁸ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/197-198; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'ş'a fî Sınâati'l-İnşâ*, XIII/94-95.

⁵⁹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/198; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'ş'a fî Sınâati'l-İnşâ*, XIII/96.

⁶⁰ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/198; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'ş'a fî Sınâati'l-İnşâ*, XIII/95.

kamışının ekimi, hasadı ve işlemiyle ilgilidir.⁶¹ Uluslararası ticarete önemli gelir kalemi olan şeker kamışına özel vurgu vardır. Aynı fasıl bu işlerle ilgili suiistimalleri de dikkate alarak bu işleri takip etmekle görevli valilerin de ayrıca denetlenmesi emri vardır.

On dokuzuncu fasılda haraç mallarının divan yazılarına göre toplanılması emri vardır.⁶² Elbette bu işlerin takibi valilerin görev ve sorumluluğuna girer.

Valilerin kırsalda asayiş ve güvenlikle ilgili bir diğer görevi göçebe Arapların silahlı gezmelerine müsaade etmemeleri, aykırı davrananlar hakkında yetkisini kullanarak cezalandırmasıdır. Sadece İbnü'l-Furât'ta yer alan bu bilgi yolların kolluk kuvvetleri tarafından tutulması ve kontrolünün sağlanmasıyla alakalıdır.⁶³

Valilerin iktâ'lı arazilerle ilgili görevleri ayrıca belirtilmiştir. İktâ' ile ilgili işlemlerin bu hususta tanzim edilen ilgili resmî belgelere göre icra edilmesi, görevini kötüye kullananlar tespit edilmelidir.⁶⁴ Ayrıca iktâ'lı arazilerde bu hususta ilgili kararların icrasına dair gerekli inceleme ve araştırmanın yapılp ilgili evrakın bab-ı şerife (=başkente) gönderilmesi emredilir.⁶⁵ (İbnü'l-Furât, 1942, s. 199). Tezkirede valilerin görevleriyle alakalı cândârların yevmiyelerinde aşırıya gidip gitmedikleri hususunda denetim yapılması ve bu hususta aşırıya gidenleri cezalandırma yetkisi vardır.⁶⁶

3.10.Emir-i Cândâr'ın görevleri

Emir-i Cândârlık, sultan ve sarayın emniyetini sağlamak, siyasi suçluları yakalamak, idam mahkûmlarının cezalarını infaz etmek (Taneri, 1993, s. 145-146) gibi görevleri olan üst düzey saray teşkilâtına mensup idari-askeri bir memuriyettir. Tezkirede cândârlık hizmet ve görevlerine dair kayıtlar vardır. Altıncı fasılda hapishanelerden ve mahkûmların sağlıklı ortamda kalmalarından bahsettikten sonra kefillerden söz edilmiştir. Kefilleri hazır etme görevi-

⁶¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/96.

⁶² İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/97.

⁶³ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/97.

⁶⁴ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/97.

⁶⁵ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199.

⁶⁶ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199.

nin Emir-i Cândâr'ın işi olduğu vurgulanır. Hatta kefil olacak kimselerin yabancı ve şüpheli kişilerden yapılmaması ikazı da vardır.⁶⁷ Yirmi beşinci ve yirmi altıncı fasıllar cândâr'ın yolluklarıyla alakalıdır. Mısır'dan taşraya eyaletlere görev için gittiğinde hakkının iki dirhem olduğu açıkça yer alır.⁶⁸ Taşrada ise valiler tarafından köylere görev için gönderilen cândârlara yol hakkı olarak bir günlük mesafe için yarım dirhem, iki günlük mesafe için bir dirhem verilmesi, fazlasını alırsa cezalandırılması ve o vilayetten gönderilmesi emredilmiştir.⁶⁹

3.11. Vergiler

Vergilerle ilgili husus yirmi dördüncü fasılda ifade edilir. Köy, kasaba ve beldelerle ilgili divan adına alınacak mutat haklar/ödemeler muayyendir. Bu hususta ilave vergiler konulmaması ve buna bağlı olarak reayanın hayat şartlarının zorlaştırılmaması emredilmektedir. Velhâsıl vergiler adil bir biçimde toplanıp merkeze gönderilmelidir.⁷⁰ Yine yirmi yedinci fasılda divan adına çiftçilerden iktâ' geliri olarak alınan aynı ve nakdi vergilerin belge ile tahsil edilmesi, yanlış işlere ve şikâyetlere mahal verilmemesi emredilmiştir.⁷¹ Kısaca adil bir vergi düzeni devletin görevidir.

3.12. Yazışmaların Tanzimi

Savaş hâli sebebiyle asıl görevlilerin Mısır dışında bulunması tüm işlerin vekâleten yürütülmesi demektir. Dolayısıyla suiistimalleri önlemek ve işlerin aksamaması için her zaman olduğu gibi tüm işlemlerin resmî belgelerde düzenlendiği şekilde icra edilmesi emredilmiştir. Mısır topraklarının önemli kısmı iktâ'lı topraklardır. Yani gelirleri devlet hizmetine tahsis edilmiştir. Ordunun asıl gelir kaynağı bu topraklardır. Dolayısıyla bu topraklarla ilgili işlemlerde yetkililer adına vekâleten yürüten görevliler ile asıl sorumlular valiler ve nazırların dikkatli davranması, ihmalkâr davranmamaları hususunda

⁶⁷ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196-197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/93.

⁶⁸ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/200; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/97.

⁶⁹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/200; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/98.

⁷⁰ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199-200.

⁷¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/200; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/98.

yirmi birinci fasıl gayet açıktır.⁷² Yine yirminci fasıl ile yirmi yedinci fasılda belge olmadan her hangi bir işlemin yapılmaması, divan adına çiftçilerden iktâ' geliri olarak tahsil edilen aynı ve nakdi vergilerin belge ile tahsil edilme zorunluluğu⁷³ yazılıdır. Buna rağmen sıkıntılar söz konusu olursa yirmi üçüncü fasılda tedbir amaçlı yol gösterici bilgiler yer alır. İlgili fasılda vekillerin müvekkilleri adına yetkili oldukları emtia üzerinde her hangi bir tasarrufta bulunması ya da tasarrufta bulunma olasılığı söz konusu olursa işlem yapılan evrakların başkente ilgili merkeze yani bab-ı şerife gönderilmesi emredilir.⁷⁴

3.13. Tutuklular

Tezkirenin altıncı faslı mahkumlar ve esirlerle ilgilidir. İlgili fasıl genel mahiyette güvenlik meselesinin yanı sıra esir ve tutukluların sağlıklı yaşam koşullarını konu alır. Tutukluların ikamet ettiği hapisanelerin korunması, tutukluların can güvenliğinin sağlanmasına ve dâhili işlerinin özenle takibine özel bir vurgu vardır. Hapishanelerde tutulan Haçlı ve Antakyalı fark etmeksizin hepsinin tıraş edilmesinden bahsedilmesi türlü salgın hastalıkların oluşmasına engel bir durum olduğu kadar onların insani bir görünüme her zaman sahip olmalarını sağlama yönünde vicdani bir karardır. Esirler çalıştırıldığı zamanlar hapishaneler dışında geceleme yasaktır. Asla dışarı çıkmalarına müsaade edilmemiştir. Ancak hamam, kilise gibi yerlere gitmelerine müsaade vardır. Bu hususta her zaman kayıtlarının tutulması özellikle hapishanelerde (Hızânetü'l-bünûd ile Hızânetü's-şemâil) geceleyin kontrollerin iki katına çıkarılması emri vardır. Tutuklularla ilgili dikkat çeken bir diğer husus mahkûmların kefalet meselesidir. Kefillerin güvenilir olması, yabancı ve kuşkulu kimselerin kefil yapılmaması belirtilir.⁷⁵

Tezkirenin on üçüncü, on dördüncü, on beşinci fasılları yol, köprü ve kanalların yapım, bakım ve onarımıyla alakalıdır. Bu yapıların faal olması güvenlik için son derece önemlidir. Devletin hızlı bir şekilde olaylara müdahale-

⁷² İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/98-99.

⁷³ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/200; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/98.

⁷⁴ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/200; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/97.

⁷⁵ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/196-197; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, XIII/93.

si elbette güvenli yollar sayesinde. Ülke genelinde Nil kolları önemli ulaşım ağı imkanı sunar. Yol, köprü ve kanalların her zaman faal olması için gereken hizmetin yapılması emredilmektedir.

3.14. Toprak/Araziler

Taşrada valilerin divan işlerini düzenli bir şekilde vergileri de hakkaniyet ölçüsünde tahsil etmeleri on sekizinci fasılda ele alınır. Yine bu fasılda önemli ihracat malı olan şeker kamışı ekimi, hasat ve işlenmesinin önemi belirtilir. Toprak ile ilgili olarak haraç vergisinin divan yazılarına uygun tahsil edilmesi, iktâ' ile ilgili işlemleri her beldede resmî evraklara uygun olarak yapılması, müvekkilli adına işlem yapan vekillerin görevlerini kötüye kullanmayıp ihmalkâr davranmaması,⁷⁶ iktâ'lı işlemlerle ilgili evrakın bab-ı şerife (=başkente) gönderilmesi ilgili fasıllarda yer alır.⁷⁷ Yine belge ile işlem yapılması ve iktâ' geliri olarak tahsil edilen aynı ve nakdi vergilerin belgeler ile yapılması yirmi yedinci fasılda belirtilir.⁷⁸

Sonuç

Devlet kurumu ortaya çıkışından çağlar boyunca nasıl işlediği kuşkusuz hep merak konusudur. Doğrusu her toplumun kendi gelenekleri ve bu geleneklere yön veren unsurlar devlet kurumunu şekillendirmiştir. Türk devlet geleneği, İslâm devlet yapılanması ve Selçuklu devlet geleneğinde bir devlet olan Memlûk devlet yapısında yöneticilerin görev ve sorumlulukları nedir? Makalemiz, orta çağlarda bir Türk-İslâm devleti olan Memlûk devlet yapısının işleyişi özellikle de yöneticilerin görevleri hakkında bilgiler sunmakta ve söz konusu suale cevap verecek bir mahiyet arz etmektedir. Doğrusu makalemiz bir tezkire kararları bağlamında bu sorunun cevabını konu alan bir çalışmadır.

Sultan Kalavun Moğollarla savaşmak için ordusuyla Mısır'ı terk eder. Mısır idaresinden sorumlu oğlu veliaht Sâlih Ali tarafından saltanat nâibi Zeyneddin Ketboğa'ya hitaben savaş durumu dikkate alınarak olağan üstü

⁷⁶ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/198; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşâ*, XIII/96-97.

⁷⁷ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/199.

⁷⁸ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât*, VII/200; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşâ*, XIII/98.

hâl döneminde Nisan-1281 tarihli tezkire yayınlar. Savaş zamanı takip ve icra edilecek devlet politikalarını konu alan tezkire aslında her zaman geçerli olan devlet yöneticilerinin görevleridir. Tezkire bu hususta önemli bilgiler verir. Tezkirede devlet-emniyet-hizmet üçgeninde yer alan görevler bağlamında halkın emniyet-adalet-himaye-hizmet konularında devlet yöneticilerinin görev ve sorumluluklarını belirten kararlar yer alır. Bu kararlar yargı, hukuk, adalet, güvenlik, ulaşım, hizmet, ticaret, toprak, vergi gibi günlük hayatın akışında önemi haiz hayati unsurlardır. Kişi ya da özel durumlardan bahsedilmemektedir. Güvenlik ön plandadır. Olası siyasi bir istikrarsızlığa engel olmayı amaçlamaktadır.

Tarihi kayıtlar geçmiş dönemlere dair bilgiler verir. Tarihçiler farklı bakış açılarıyla bu kayıtları yorumlar ve yaşadığı devrin öne çıkan değerleriyle ilişkilendirir. Tezkire içerdiği kararlar bakımından yazıldığı döneme göre insani, vicdani ve toplumsal anlamda evrensel değerler taşımaktadır. Avam-havas herkesi kucaklayan din-dil ayrımı yapmaksızın tebaayı bir bütün olarak değerlendiren bu anlayış adalet, emniyet ve hizmet konularında eşit bir yaklaşım derdine düşer. Tutuklular azılı düşmanlara mensup olsalar da Haçlı ya da Antakyalı gayrimüslimler fark etmeksizin sağlıklı bir ortamda güven ve huzur içinde hatta kilise ihtiyaçlarının karşılanmasına değin geniş çaplı sorumluluk duygusu söz konusudur.

Sato Tsugitaka, sosyal refahın tezkireye göre iki husus ile öne çıktığını belirtir. Bunlar tarım ve ticaretteki istikrar diğeri adil vergi düzenidir. Doğrusu her kesimi ilgilendiren konuları içeren tezkirede devlet yöneticilerinin görevleri ile tebaanın sorumlulukları yer almaktadır. Devlet yapısının adalet ve hukuk çerçevesinde tesis edilmesi, asayiş, güvenlik, ticaret, seyahat ve adil vergi düzeni devletin asli görevlerini yerine getirmesidir. Kısaca devletin asli görevi istikrarı tesis etmek yani gündelik hayatın akışını sağlamaktır. Devletin bu hizmetleri sayesinde çiftçiler, hayvancılıkla uğraşan göçebeler, tacirler ve esnaf işlerini rahat yaparak devlet ekonomisine katkı sağlarlar. Bu şekilde toplumsal refah sağlanır.

Son olarak bu tezkireden haberdar olmamızı sağlayan en önemli husus hiç şüphesiz Memlükler dönemi tarihçiliğinin oldukça gelişmiş olmasıdır. Bu dönemin tarihçilerinin devletin resmî kayıtlarına dair aktarımları günümüz

araştırmacıları için son derece önemlidir. Bu bağlamda İbnü'l-Furât ve Kalkaşendî özellikle zikredilmelidir. Bu tezkireyle ilgili dikkat çeken bir diğer husus içeriğinden hareketle Memlûk devlet teşkilatının ne kadar gelişmiş olduğuna işaret etmesidir.

Kaynakça

- Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre*, (Thk. D. S. Richards), Beyrut Das Arabische Buch Berlin, 1998.
- Hammâde, M. M. *el-Vesâiku's-Siyâsiyyeti ve'l-Idâriyyeti li'l-Asri'l-Memlûki*, Dırmaşk 1978.
- İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer*, IX, *ed-Dürri'l-Fâhir fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsir*, (Thk. Hans Robert Roemer) Kahire 1960.
- İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnu'l-Furât=Târîhu'd-Düvel ve'l-Mülûk*, c. VII, (Thk. Necla İzzeddîn, Konstantin Züreyk), Beyrut 1942.
- Kalkaşendî, *Subhü'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ*, XIII, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin) Beyrut 1918.
- Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, II, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr), Kahire 1958.
- Makrîzî, *İğâsetü'l-Ümmeti bi Keşfi'l-Ğummeti ev Târîhu'l-Mecâât fî Mısr*, (Thk. Bedreddîn Sibâî), Kahire 1956.
- Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, XXXI (Thk. Dr. Necip Mustafa Fevvez, Dr. Hikmet Keşli Fevvez), Beyrut 2004.
- Özbek, Süleyman, "Zübdetü Keşfü'l-Memâlik'de Türk Devlet Telâkkisinin Yansımaları", G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı I-II, s. 82-93.
- Özbek, Süleyman, "Güvercin Kanadında Gelen Haber: Ortaçağ Türk-İslam Devletlerinde Posta Güvercinleri", Gazi türkiyat, Güz 2018/23: s.19-44.
- Sağlam, Ahmet, "Memlûk Tahtında Moğol Asıllı Bir Sultan: Zeyneddîn Ketboğa ve Saltanat Dönemi (694-696/1294-1296)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 2015, s. 53-79.

Taneri, Aydın, "Candar", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, VII, 145-146.

Tsugitaka, Sato, *State and Rural Society in Medieval Islam, Sultans, Muqta's and Fallahun*, Leisen-New York-Köln 1997.

Yalçın, M. Fatih, "Bahrî Memlûkler Döneminde Taht Değişikliğinde Saltanat Nâibinin Rolü", *Turkish Studies*, Yıl:8, Sayı:11, 2013, s. 389-405.